(orta direk) denilmesi çadırın ortasına dikilen ana direk, beytin sonundaki tef'ileye darb (benzer, kurulma) adı verilmesi, aruz direğine benzeyen bir direk olması ya da şiir beytinin (evin) kurulup tamam olmasını ifade etmesiyle ilgilendirilmiştir.

Halîl b. Ahmed, öncelikle aruz kalıplarının teşekkülünde esas olan ve belli sayıda tekrar edilmesiyle aruz vezinlerini meydana getiren dört asıl tef'ile tesbit etmiş, daha sonra bunları sebep, vetid ve fâsıla bölümlerinin ters çevrilmesiyle meydana gelen altı fer'î tef'ile şeklinde yapay kalıp olarak toplam on tef'ile icat etmiştir. İkisi beş harfli (humâsî), sekizi yedi harfli (sübâî) olan bu tef'ileler şöyledir:

Asıl	Bileşimi
1. فَعُوْلُنْ	Mecmû' vetid + hafif sebep
2. مَفَاعِيْلُنْ	Mecmû' vetid + hafif sebep + hafif sebep
3. مَفَاعَلَتُنْ	Mecmû' vetid + fâsıla suğrâ
4. فَاعِلَاتُنْ	Mefrûk vetid + hafif sebep + hafif sebep

Fer'	Bileşimi
1. فَاْعَلُنْ	Hafif sebep + mecmû' vetid
2. مُسْتَفْعِلُنْ	Hafif sebep + hafif sebep + mecmû' vetid
3. فَاْعِلَاتُنْ	Hafif sebep + hafif sebep + mecmû' vetid
4. مُتَفَاْعِلُنْ	Fâsıla suğrâ + mecmû' vetid
5. مَفْعُوْلَاتُ	Hafif sebep + hafif sebep + mefrûk vetid
6. مُسْتَفْعِلُنْ	Hafif sebep + mefrûk vetid + hafif sebep

Aslî tef'ileler mecmû' veya mefrûk vetidle, fer'î tef'ileler hafif sebeple başlamaktadır. "Mefâîlün" ile "fâilâtün"ün ikişer fer'î tef'ilesi bulunmaktadır: "Fâilâtün"-"fâi lâtün", "müstef'ilün"-"müstef'i lün"ün farkı sebep-vetid dizilimi bakımındandır: "فاعلاتن" hafif sebep (فا) + mecmû' vetid (علا) + hafif sebep (تن)den oluşurken "فاع لاتن" mefrûk vetid (فاع) + hafif sebep (لا) + hafif sebep "تن"den meydana gelmektedir. Aynı şekilde "مستفعلن" iki hafif sebep + bir mecmû' vetidden oluşurken "مستفع لن" hafif sebep + mefrûk vetid + hafif sebepten meydana gelmektedir. Bu ikilemin önemli bir sonucu vardır. "Sebeplerin ikinci harflerinde yapılan değişiklikler" anlamındaki zihaf kuralına göre "فاعلاتن"ün ilk elifi hafif sebebe ait olduğundan düşerek (ḫabn) "فعلاتن"e dönüşebilirken "فاع لاتن"de ilk elif mefrûk vetide ait olduğu ve zihaf da vetidlere dahil bulunmadığı için düşürülemez. Aynı şekilde "مستفعلن" kalıbının "fâ"sı hafif sebebe ait olduğundan zihaf (tayy) kuralı gereği düşerek "مستعلن"e dönüşebilirken "مستفع لن"de fâ mefrûk vetide ait bulunduğundan düşürülemez.

Zemahşerî şiir binasının esasını sebep ve vetidlerin teşkil ettiğini, bir sakîl sebeple bir hafif sebepten fâsıla suğrânın, bir sakîl sebeple bir mecmû' vetidden fâsıla kübrânın meydana geldiğini, bunların birleşiminden ikisi beş harfli, altısı yedi harfli olmak üzere sekiz temel tef'ilenin teşekkül ettiğini, bunların belirli miktarda tekrarlarından da aruz kalıplarının (bahir / vezin) meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu sekiz temel tef'ileden harf düşürme, harf ekleme ve harekeliyi sâkin kılma şeklinde görülen illet ve zihaf kaidelerinin uygulanmasıyla "feûlün"den altı, "fâilün"den iki, "müstef'ilün"den on bir, "mefâîlün"den yedi, "fâilâtün"den on bir, "müfâaletün"den sekiz, "mütefâilün"den on beş, "mef'ûlâtü"den on bir fer'î tef'ile üretilmiştir (*el-Ḳusṭâs,* s. 25-46; Zeyn Kâmil el-Huveysikî, s. 24-71).

Aruz vezinleri, bu temel tef'ilelerden aynı tef'ile veya iki farklı tef'ilenin belirlenmiş miktarda tekrarıyla oluşturulmuştur. Sekiz defa tekrarıyla "feûlün"den mütekârib, "fâilün"den mütedârek, altı defa tekrarıyla "müstef'ilün"den recez, "mefâîlün"den hezec, "fâilâtün"den remel, "mütefâilün"den kâmil, "müfâaletün"den vâfir bahirleri ortaya çıkmıştır. İkişer defa tekrarıyla "müstef'ilün + mef'ûlâtü"den serî' bahri, "müstef'ilün + mef'ûlâtü + müstef'ilün"den münserih, "mef'ûlâtü + müstef'ilün + müstef'ilün"den muktedab; üçer defa tekrarıyla "fâilâtün + müstef'ilün + fâilâtün"den hafif, "müstef'ilün" + iki "fâilâtün"den müctes, "müstef'ilün + fâilâtün + müstef'ilün"den muzâri; dörder defa tekrarıyla "feûlün + mefâîlün"den tavîl, "fâilâtün + fâilün"den medîd, "müstef'ilün + fâilün"den basît bahirleri oluşturulmuştur (Zemahşerî, s. 47-51). Bu tef'ile sayıları bahirlerin düzenli (sâlim) şekilleri içindir. Bahirlerin her mısrada bir tef'ilesi eksiltilmiş "meczû", tef'ile sayısının yarısı eksiltilmiş "meştûr", tef'ile sayısının yarıdan fazlası eksiltilmiş "menhûk" adı verilen düzensiz biçimleri de vardır. Beytin, telaffuz edilen lafızlarının ait olduğu aruz kalıbını meydana getiren tef'ile birimlerine uyarlanıp bölünme işlemine "taktî'" denilmiştir (tef'ilelerin uğradığı değişiklikler için bk. **ZİHAF**).

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *el-Ḳustâs* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1410/1989, s. 25-51; İsnevî, *Nihâyetü'r-râġıb* (nşr. Şa'bân Salâh), Beyrut 1410/1989, s. 82-88; Safâ Hulûsî, *Fennü't-taḳṭîʿi'ş-şiʿrî ve'l-ḳâfiye,* Bağdad 1397/1977, s. 29-30; Celâl el-Hanefî, *el-ʿArûż,* Bağdad 1398/1978, s. 39-44; Mecdî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, *Muʿcemü'l-muṣṭalaḥâti'l-ʿArabiyye fi'l-luġa ve'l-edeb,* Beyrut 1979, s. 65; M. Saîd İsbir – Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil,* Beyrut 1985, s. 333-334; Abdülazîz Atîk, *ʿİlmü'l-ʿarûż,* Beyrut 1405/1985, s. 18-24; Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi'l-ʿarûż ve'l-ḳâfiye,* Mekke 1407/1987, s. 22; Mîşâl Âsî – Emîl Bedî' Ya'kūb, *el-Muʿcemü'l-mufaṣṣal fi'l-luġa ve'l-edeb,* Beyrut 1987, I, 447; Emîl Bedî' Ya'kūb, *el-Muʿcemü'l-mufaṣṣal fî ʿilmi'l-ʿarûż ve'l-ḳâfiye ve fünûni'ş-şiʿr,* Beyrut 1411/1991, s. 196-197; M. Ali el-Hâşimî, *el-ʿArûżü'l-vâżıḥ,* Beyrut 1415/1995, s. 15-16; Zeyn Kâmil el-Huveysikî, *el-ʿArûżü'l-ʿArabî,* İskenderiye 1996, s. 24-71; Adnân Hakkī, *el-Mufaṣṣal fi'l-ʿarûż ve'l-ḳâfiye ve fünûni'ş-şiʿr,* Dımaşk 1421/2000, s. 12-17.

İSMAİL DURMUŞ

TEFRÎ'

(التفريع)

Genel anlama bağlı yan özelliklerin türetilmesi yoluyla nitelendirme anlamında bedî' sanatı.

Sözlükte "Uzamak, yükselmek, yukarı çıkmak" mânasındaki **fer'** (**fürû'**) kökünden türeyen **tefrî'**, "dalın gövdeden çıkıp uzaması gibi bir asıl meseleden tâli hükümler elde etme" anlamına gelir (*Lisânü'l-ʿArab,* "fr" md.; *Kāmus Tercümesi,* III, 354-356). Terim olarak "genel bir vasıfla nitelendirilen kişi veya nesnenin ona ait özel bir vasıfla nitelendirilip pekiştirilmesi" demektir. Bedî' ilminde mânaya güzellik katan sanatlardan sayılan tefrîi edebî bir sanat şeklinde ilk defa İbn Reşîḳ ele almış, bu sanatı "sırası gelmişken bir konudan başka bir konuya geçmek" anlamındaki istitrâdın bir türü diye göstermiş ve "şairin bir kişiyi ya da bir şeyi herhangi bir vasıfla niteledikten sonra ondan doğan veya ona bağlı olan başka bir vasıfla da niteleyerek sözünü pekiştirmesi" şeklinde tanımlamıştır (*el-ʿUmde,* I, 632). Hatîb el-Kazvînî, İbn Reşîḳ'in tanımını, "bir kimse veya şeyle ilgili bir asıl bir de ondan doğan olmak üzere iki ilgili öğenin tek hüküm veya vasıfta birleştirilmesi" olarak daha açık biçimde dile getirmiştir (*el-Îżâḥ,* IV, 383). Kümeyt el-Esedî'nin Ehl-i beyt'i övdüğü şu beytinde görüldüğü gibi:

"أحلامكم لسقام الجهل شافية / كما دماؤكم يشفى بها الكلب" (Akıllarınız cehalet hastalığına şifadır / Kanlarınız kuduz hastalığına şifa olduğu gibi). Burada Ehl-i beyt'in akılları ile kanları şifa olma hükmünde birleştirilmiş, böylece onların şifa vasıfları pekiştirilmiş olmaktadır. Tefrî' sanatı daha çok teşbih ve mukayese bağlamında icra edildiğinden bazı çağdaş edipler onu beyan ilmi kapsamında düşünerek müdevver teşbih, mürekkep teşbih, istitrâdî teşbih gibi türlerle ilgili görmüş veya asıl bir hükmün zımnında fer'î bir hüküm bulunduğu için tazmin türüyle ilişkilendirmiştir (Ebû Diyâb, s. 34; Abdülkerîm Ya'kūb, XXVII/1 [2005], s. 19).

Tefrî' sanatının formel kurgusu şöyledir: Öncelikle övme veya yerme içerikli asıl bir hüküm ortaya konur, ardından bunun tamamlayıcısı (fer'i) mahiyetinde açıklamalar getirilir (Yahyâ b. Hamza el-Alevî, s. 462). Tefrî' bir beyitte olabileceği gibi birkaç beyit çerçevesinde de gerçekleşebilir. Bu durumda formel kurgu genellikle ism-i tafdîl kipiyle karşılaştırma biçiminde olur. "Leyse" ve "mâ" gibi olumsuzluk edatlarından sonra getirilen ve nitelikleri sayılan makīsun aleyh veya müşebbehün bih konumundaki öğe veya öğelerle ism-i tafdîl kipinin ardından getirilen makīs ve müşebbeh konumundaki övülen ya da yerilen öğe arasında kıyas ve teşbih yapılmak suretiyle olumsuzlanarak övgü ya da yergi pekiştirilir ve ikisi arasında mukayese kabul etmez bir farkın bulunduğu belirtilir. Meymûn b. Kays el-A'şâ'nın şu beyitlerinde görüldüğü gibi (*Dîvân,* s. 303):

ما روضةٌ من رياض الحزن معشبَةٌ خضراءُ جاد عليها مسبل هطِلُ
يضاحك الشمس منها كوكب شرقٌ مؤزر بعميم النبْت مكتهِلُ
يوما بأطيب منها نشرَ رائحة ولا بأحسن منها إذ دنا الأُصُلُ

(Bol yağmurla sulanarak çiçek açmış gür bitkilerle donanan ve parlak bir yıldız gibi gün ortasında güneşe karşı gülümseyen Hazn bahçelerinden yemyeşil bir bahçe hiçbir zaman sevgilinin etrafa verdiği güzel kokudan daha hoş değildir. Güneşin batışı esnasında o bahçenin eşsiz manzarası da sevgilinin cemalinden daha güzel olamaz). Şair, müşebbehün bih hükmündeki bahçenin başına olumsuzluk edatı olan "mâ"yı getirip onu insan zihninde hayal edilebilecek en güzel niteliklerle tasvir etmek suretiyle temel bir anlam ortaya koymuştur. Arkasından müşebbeh hükmünde olan sevgilinin anılan bütün nitelikleri taşıdığını, hatta bunların onda daha ileri bir konumda bulunduğunu ifade ederek söz konusu temel anlama bağlı ayrıntıyı dile getirmiştir. İbn Münkız, daha çok olumsuzluk şeklinde gerçekleştiğinden tefrîi "nefy" sanatı başlığı altında ele almış (*el-Bedî',* s. 123-124), Süyûtî de temel anlamdan yan anlama geçiş esas kabul edildiğinden tefrîe "te'sîs ve tefrî'" adını vermiş, Hz. Peygamber'in sözlerinde çokça başvurulan bir ifade şekli olduğunu söyleyip şu hadisi örnek göstermiştir: "لكل دين خلق وخلق هذا الدين الحياء" (Her dinin bir ahlâkı vardır, bu dinin [İslâm] ahlâkı da hayâdır) (*Şerḥu 'Uḳūdi'l-cümân,* s. 140). Bütün dinlerin esasını ahlâkın meydana getirdiği genel hükmünden sonra bunun bir fer'i olarak İslâm'ın da temelinde ahlâkî prensiplerin bulunduğunu, bunların özünde de hayânın yer aldığı belirtilerek bütün dinlerde ahlâkî davranışın önemi vurgulanmıştır.

İbn Ebü'l-İsba' el-Mısrî'nin kendisinin keşfettiğini söylediği ve "tefrîu'l-cem'" diye andığı türde şair aynı isim veya sıfatla farklı tamlamalar oluşturarak birçok övgü veya yergi öğesi üretir (*Taḥrîrü't-Taḥbîr,* s. 372). Mütenebbî'nin şu beyitlerinde görüldüğü gibi:

أنا ابن اللّقاء أنا ابن السخاء أنا ابن الضِّراب أنا ابن الطِّعان
أنا ابن الفيافي أنا ابن القوافي أنا ابن السروج أنا ابن الرعان
طويل النجاد رفيع العماد طويل القناة طويل السنان
حديد اللّحاظ حديد الحِفاظ حديد الحسام حديد الجَنان

(Ben er meydanlarının çocuğuyum, ben cömertliğin çocuğuyum / Ben vuruşmaların çocuğuyum, ben çarpışmaların çocuğuyum // Ben çöllerin çocuğuyum, ben kafiyelerin [şiirlerin] çocuğuyum / Ben eyerlerin çocuğuyum, ben zirvelerin çocuğuyum // Ben kılıç bağı uzun [boylu boslu, babayiğit], çadır direği uzun [soylu, misafirperver] / Mızrağı uzun, kargısı uzun olanım // Ben bakışı keskin, dikkati keskin / Kılıcı keskin, yüreği pek olanım). Mütenebbî bu şiirinde "ibn", "tavîl" ve "hadîd" kelimelerini esas alıp onlarla oluşturduğu tamlamalarla övgü içerikli birçok fer'î mâna üretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kāmus Tercümesi, III, 354-356; Meymûn b. Kays el-A'şâ, *Dîvân* (nşr. Hannâ Nasr el-Hıttî), Beyrut 1412/1992, s. 303; İbn Reşîḳ el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 632-636; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *Ḳānûnü'l-belâġa* (nşr. Muhsin Gıyâz Uceyl), Beyrut 1409/1989, s. 127; İbn Münkız, *el-Bedî' fî naḳdi'ş-şi'r* (nşr. Ahmed Ahmed el-Bedevî – Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 123-124, 127; İbn Ebü'l-İsba', *Taḥrîrü't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1995, s. 372-374; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* VII, 160; Hatîb el-Kazvînî, *el-İżâḥ* (*Şürûḥu't-Telḫîṣ* içinde), Kahire 1937, IV, 383-385; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭırâzü'l-müteżammin li-esrâri'l-belâġa* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 462-464; Ebû Muhammed Kāsım es-Sicilmâsî, *el-Menza'u'l-bedî' fî tecnîsi esâlîbi'l-bedî'* (nşr. Allâl el-Gāzî), Rabat 1401/1980, s. 466-472; İbn Hicce, *Ḫizânetü'l-edeb,* Sayda 1426/2006, s. 59; Süyûtî, *Şerḥu 'Uḳūdi'l-cümân,* Kahire 1358/1939, s. 140; İn'âm Fevvâl Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-mufaṣṣal fî 'ulûmi'l-belâġa,* Beyrut 1413/1992, s. 399-402; Halîl İbrâhim Ebû Diyâb, *eş-Ṣûretü'l-istidâriyye fi'ş-şi'ri'l-'Arabî,* Amman 1999, s. 34-47; Abdülkerîm Ya'kūb, "er-Ravżatü'l-ġazeliyye fi'l-ḳaṣâ'idi'l-ḳadîme", *Mecelletü Câmi'ati Tişrîn li'd-dirâsâti'l-insâniyye,* XXVII/1, Lazkiye 2005, s. 9-29.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

TEFRÎD
(التفريد)

Hiçbir şeyin sâliki hükmü altına almaması, sâlikin bâtınî alâkalardan ve nefisten sıyrılıp Hak ile olması anlamında tasavvuf terimi

(bk. TECRÎD).

TEFRİK
(التفريق)

İki şey arasındaki farkı belirtme anlamında bedî' terimi.

Sözlükte "iki şeyi birbirinden ayırmak" anlamındaki **fark** (**furkān**) kökünden türeyen **tefrîk** de aynı mânaya gelir. Bedî' ilminde anlamı güzelleştiren söz sanatlarından sayılan tefrik tef'îl kalıbının "saymak, öyle telakki etmek, nisbet etmek" anlamlarıyla ilgili olmalıdır. Bu sebeple "iki veya daha çok şey arasındaki zıtlıklardan doğan farkı tesbit etmek, farklılıklarını belirtmek" mânasında kullanılmıştır. Tefrik, farklı iki ve daha çok şeyi tek hükümde birleştirmeyi ifade eden cem' sanatının karşıtıdır. Çoğunlukla övgü ve yergi amacıyla aynı türden iki şeyden birinin diğerinden üstün olduğunu kıyas ve teşbih yoluyla kanıtlamayı hedef alır. Reşîdüddin Vatvât'ın şu beyitlerinde görüldüğü gibi:

"ما نوال الغمام وقت ربيع / كنوال الأمير وقت سخاء
فنوال الأمير بدرة عين / ونوال الغمام قطرة ماء" (İlkbahardaki bulutun ihsanı olamaz / Cömertlik vaktindeki emîrin ihsanı gibi // Emîrin ihsanı, içinde 1000 dinar bulunan para kesesiyken / Bulutun ihsanı sadece su damlalarıdır). Beyitte övülen kimsenin ihsanının büyüklüğünü ortaya koymak için iki ihsan arasındaki farkı belirtmek üzere ayırım yapılmıştır. Ve'vâ ed-Dımaşki'nin bu konudaki beyitleri de şöyledir: "İhsanını bulutun ihsanıyla kıyas eden, biçimce benzeyen iki şey arasındaki hükmünde âdil davranmış sayılmaz / Çünkü sen ihsan ettiğinde hep gülersin, bulut ihsan ettiğinde sürekli gözyaşı döker" (Kazvînî, s. 505-506). Hz. Peygamber'i edebî sanatlardan faydalanarak